

A csíksomlyói kegyhely legendaköre

Tanulmányomban az egyik legnagyobb múltra visszatekintő magyar búcsújáróhely hagyománykörének azon szegmensét kívánom bemutatni, amelynek ugyan rendkívül kiterjedt irodalma van, összességében azonban máig feltáratlan. A csíksomlyói kegyhelyhez fűződő mondahagyomány (mintegy félszáz típus) monografikus igényű számbavétele és értelmezése e helyen természetesen csak korlátozott mértékben lehetséges – egy külön, e témának szentelt kötet formájában talán igen –, mindazonáltal a vonatkozó hagyományok legfontosabb momentumait, legfőképpen azok tematikai gazdagságát és tipológiai változatosságát lehetőségeimhez mérten érzékeltetni kívánom. A csíksomlyói kegyhely legendaköréről szólván – mintegy előre bocsátva – szükségesnek tartom kihangsúlyozni, hogy az alatt a vonatkozó narratív hagyományok összességét értem, azaz beletartozónak, sőt folklorisztikai értelemben is egységként kezelhető egésznek tekintem a különféle egyháztörténeti forrásokban rögzített több száz éves csodatörténeteket és a recens szájhagyományból gyűjtött népi elbeszéléseket egyaránt, mert ha a feljegyzés ideje és körülményei esetenként markánsan különbözőek is, a narráció célja és az epikus alkotás tárgya többnyire azonos. Kultúrtörténeti párhuzamként talán elég utalni arra, hogy három rangos középkori magyar búcsújáróhelyen, Szent Margit Nyulak-szigeti sírjánál, Kapisztrán Szent János újlaki sírjánál, avagy Remete Szent Pál budaszentlőrinci ereklyéinél történt csodás gyógyulások mirákulum-feljegyzései folklorisztikai értelemben ugyanolyan egykori memoratok, mint egy csodás gyógyulásról, imameghallgatásról beszámoló kortárs monda. Mint látni fogjuk, a különböző korok narratívumainak hasonlóságára Csíksomlyó kapcsán is bőven akad példa.

A búcsújárók által előszeretettel látogatott szakrális helyek, objektumok túlnyomó többségéről elmondható, hogy a tisztelet alapja, kiváltója valamilyen csoda, amelynek híre többnyire szélesebb körben is elterjedt. Csíksomlyó kultusztörténeti gyökereit kutatva azonban a 17–18. századot megelőzően ilyen konkrét adatok nem ismertek, ám korábbi meglétük szinte bizonyosra vehető. E feltételezett kultikus tradíciók összefügghetnek a kegyhely – a somlyói ferences kolostor – eredettörténetével, egy ott nagy becsben őrzött ereklyével, valamely jeles történelmi eseménnyel éppúgy, mint a vallási tisztelet tárgyává vált művészeti alkotás elkészültével/Csíksomlyóra kerülésével. Ami a gyér és szűkszavú történelmi forrásokból kihámozható, az az, hogy IV. Jenő pápa 1444. január 27-én kibocsátott *Dum precelsa* kezdetű bullája már arról tesz említést, hogy Csíksomlyón „a híveknek nagy tömege szokott összegyűlni ájtatosságnak okából, gyakorta nem szűnik meg odaözenleni a nép”.¹

A korábban nem tapasztalt hevességgel fellángoló törökellenes harcok évtizede ez, amikor a váltakozó sikerű balkáni hadjáratok mellett több, Havasalföld felől Dél-Erdélybe is betörő török sereget sikerült Erdély akkori vajdája, Hunyadi János vezetésével megsemmisíteni. Az 1442-ben Gyulafehérvár mellett győzelmesen megívott

¹ Szabó (szerk.) 1872: 153–154.; P. György 1930: 148.

A régi csíksomlyói ferences templom és kolostor Keöpeczi Sebestyén József által rekonstruált rajza (Csíki Székely Múzeum ltsz. n.).

marosszentimrei ütközet hadizsákmányát Hunyadi négy erdélyi templom építésére (újjaépítésére) ajánlotta fel, ezek egyike volt – a csatahely közelében található tövisin, marosszentimrein és szászorbóin kívül – a csíksomlyói ferences templom. És bár a törökök ezen évekbeli csíki pusztításairól nincsen tudomásunk, a Csíksomlyót említő következő pápai okirat annak újjaépítését említi („de novo construi cepta et adhuc suis structuris et edificiis perfecta non existit”),² ami a korábbi szentegyház megviselt állapotát vagy bővítésének igényét egyaránt jelentheti. Az építkezés szentszéki szorgalmazása azt sejteti, hogy inkább ez utóbbiról lehet szó, vagyis hogy a népes búcsújárásoknak ahhoz méltó szakrális építmény adjon otthont. A külső megjelenésében a ferencesek ma is álló tövisi egyházára emlékeztető gótikus templomot (1. kép) 1448-ban Sárlos Boldogasszony tiszteletére szentelték fel, valószínű tehát, hogy a Csíksomlyóra irányuló középkori zarándoklatok is a Mária-tisztelet jegyében történtek, de legalábbis

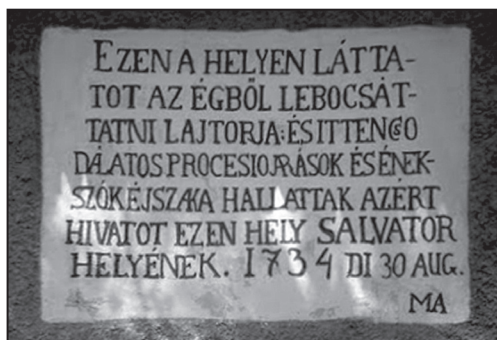
azoknak egyik fő impulzusát képezték. Szűz Mária nevezetes csodatevő híru szobráról azonban e 15. századi forrásokban még nem esik szó, mint ahogy a történeti hagyományban leginkább 1567-re datált nagygyerdei győzelem emléke – úgy is mint a pünkösdi búcsú eredethagyománya – csak a 18. századtól említetik a helyi kultikus tradíciók részeként – igaz, akkor már mint azok sarkalatos, központi jelentőségű elemeként.

Ha a legendahagyomány formájában szublimálódott csíksomlyói kultikus tradíciók legkorábbi rétegét kutatjuk, az 1784-es miráculum-jegyzéken és a pünkösdi búcsú eredethagyományának első forrásain kívül mindenekelőtt a 18. század végén, 19. század első felében íródott rendtörténeti munkákra támaszkodhatunk, melyekből a 19. század közepén élő és alkotó honismereti írók is merítettek. Ám figyelemre méltó, hogy mind Losteiner Leonárd rendi krónikás (1741–1813), mind pedig később Kőváry László vagy Orbán Balázs többször is megemlítette, hogy adott értesüléseit a környékbeli szájhagyományból merítette. E történeti mondák legkorábbi rétege voltaképpen nem is a kegytemplomra fókuszál, hanem annak szakrális „erőterére”, közvetlen földrajzi környezetére, a pünkösdi búcsújárás alkalmával is kitüntetett helyszínnek tartott Kisomlyó hegyére. A 19. századi forrásokban esetenként Szent István kápolnájának is nevezett³ Salvator-kápolnát Losteiner kéziratos feljegyzései szerint még az államalapító király építtette az erdélyi Gyula legyőzésének emlékére⁴ – ezt mint többé-kevésbé ismert ha-

² P. György 1930: 653.

³ Thaly 1861: 146.

⁴ Lásd *Cronologia* című 1777-ben befejezett művének 742. oldalán. Ezen értesüléseit Losteiner a csíksomlyói plébánia történetéből vette, mely adatot a kolozsmonostori konvent levéltárából másolták ki (P. Boros 1994: 138.).

2. kép. A Salvator-kápolna külső falán látható 18. századi emléktábla. Harangozó Imre fotója, 1992.

3. kép. Szent László szobra a csíksomlyói kegytemplomban. Magyar Zoltán fotója, 2009.

gyományt említi Kövály és Orbán is.⁵ Mindebből a Szent István-i eredet nagy valószínűséggel szervesült tradíciót jelez, hiszen a templomalapítási hagyományok azon archaikus rétegzettségű népes típusáról van szó, amely a Kárpát-medence egészen fellelhető.⁶

Nagy valószínűséggel a középkori hagyománykör része lehet a kápolna másik, angyaloknak tulajdonított eredethagyománya is. Az angyalok általi építés Pesty Frigyes 1864-es helynévtára szerint is mint helyi szájhagyomány említetik meg,⁷ sőt számos más forrásban kiegészül az égből a Salvator-kápolnáig lenyúló égi lajtorja (mely létrán az angyalok le s föl jártak), továbbá a recens folklórhagyományokban is szereplő, a Kissomlyó hegyén hallható angyalok általi énekszó motívumával (2. kép).⁸ Alkalmassint ez a helyi legendahagyomány egyik legkorábbi adatolható emléke, hiszen mint azt a magyar honismereti írók feljegyezték,⁹ a kápolna falán e csodás jelenést egy 1743. augusztus 3-ra utaló felirat is hirdeti, sőt Orbán Balázs még ugyanott a jelenet freskónyomait is látni vélte.¹⁰ Mások a környékbeli pogányok megtérítésével hozták kapcsolatba e nevezetes helyet,¹¹ részint a csíki Szent László-mondakörrel összefüggésben: a monda szerint ugyanis ellenségei elől menekülve László király (3. kép) a hargitai Nagyerdő, más változatokban a Pogányhavas tetejéről egy ugrással a Salvator-kápolnához szöktetett.¹²

Az 1673-ban ugyancsak a Kissomlyó hegyén emelt Szent Antal-kápolna alapításmondája szintén a helyi narratív hagyományok korai rétegét képviseli. Az építmény eredete Losteiner kéziratos rendi krónikája szerint az 1661-es véres emlékü tatár puszt-

⁵ Kövály 1852: 229.; 1857: 107.; Orbán 1869: II. 12.

⁶ Magyar 2000: 130–138.

⁷ *Pesty Frigyes kéziratos helynévtára 1864-ből*, Csíkszék: Csíksomlyó, OSZK Kézirattára, Fol. Hung. 1114.

⁸ Kövály 1852: 229.; 1853: 38.; 1857: 107.; Szentiváni 1986: 138.; Bosnyák 1992: 22.

⁹ Kövály 1866: 300.

¹⁰ Orbán 1869: II. 12.

¹¹ Magyar 2003: 170, 256.

¹² Kövály 1857: 107.

títással kapcsolatos, amikor is a kolostort és a templomot felégették, és a tatárok a szerzeteseknek sem kegyelmeztek. Az életben maradt barátok egyikének fogadalmából létesült a mostani kápolna elődje,¹³ amit a 18. század végén további imameghallgatások következményeként hálából mai formájára bővítettek.¹⁴

A Szent Antal-kápolna alapítási hagyománya is jelzi, hogy Csíksomlyó sorsán túlmenően a helyi mondák alakulására is meghatározóan hatott ki a 17. századi tatárjárások, tatárdúlások emléke. E háborús idők átvészelését és az újrakezdést a nép többnyire éppúgy Szűz Mária segítségének tulajdonította, mint megmaradását a katolikus hitben. A pünkösdi búcsú eredettörténeteként ismertté vált nagyerdei ütközet, amelyben a csíki és gyergyói székelyek a somlyói Szűzanyát segítségül hívva győzedelmeskedtek az unitárius János Zsigmond csapatai felett, ma már a kegyhelyhez fűződő egyik leginkább ismertté vált történet. Mohay Tamás közelmúltban publikált tanulmányában meggyőző módon mutatta ki, hogy e nevezetessé vált 1567. évi csata nem bír történelmi hitelességgel, vagy legalábbis a 16–17. századi forrásokban halvány nyomát sem lelni,¹⁵ történeti mondanévként azonban már nem csupán relevanciával, hanem nagyszámú analógiával is bír – hasonló szokásmagyarázó mondák ugyanis a Székelyföldön kívül is szép számmal keletkeztek. Ám amennyiben elfogadjuk ama tételt, hogy a nagyerdei csata megtörténte pusztán fikció, még mindig ott tornyosul kérdőjelként, hogy a tömeges pünkösdi búcsújárás megelőzte-e e monda kialakulását, vagy éppen ellenkezőleg. Jelenlegi tudásunk szerint mindössze annyi bizonyos, hogy a ma ismert két első előfordulás a 18. század végéről adatolható: a nagyerdei győzelem mint a pünkösdi búcsú kiváltója id. Cserey Farkas *Geographia Mariana Regni Hungariae* című 1780-ban íródott művében, és a már többször említett Loseiner Leonárd három monografikus igényű kéziratában (*Cronologia...*, 1777; *Propago Vitis...*, 1786–1789; *Istennek kincses tárháza...*, 1810–1815) tűnik fel.¹⁶ Az eredethagyomány a 19. századtól az ünnepi pünkösdi szentbeszédek és az egymást követő publikációk jóvoltából viharos gyorsasággal elterjedt (nyomtatásban először a Csereyre hivatkozó Jordánszky Elek közölte),¹⁷ s a későbbi közlemények szerzői javarészt az ő 1836-ban kiadott leírásából merítettek.

Hogy a 16–17. századi erdélyi vallásküzdelmek emléke már 1780 előtt is erőteljesen része volt a székelyföldi folklórnak, arra Orbán Balázs számos vonatkozó adata, továbbá a recens mondagyűjtések utalnak. A nagyerdei csata egyik narratív motívuma (a csíkiak előre befűrészelt fákat döntenek a királyi bandériumra),¹⁸ mint elterjedt hadicsel a tatárjárásról szóló udvarhelyszéki mondákban is szerepel.¹⁹ A csíkiak elleni katonai akció fő kiváltó oka az a csíki és gyergyói szájhagyományban máig élő monda szerint az volt, hogy János Zsigmond először prédikátorokat küldött a székelyföldi katolikusok megtérítésére. Ám azok a fejedelem „palántáit” hónaljig a földbe ásták,

¹³ Orbán 1869: II. 20.; Kovács 1898: 43–44.

¹⁴ Kovács 1898: 45–46.; P. Boros 1994: 135–136.

¹⁵ Mohay 2000: 230–256.; 2009: 106–128.

¹⁶ Mohay 2000: 231–234.; 2009: 113–119.; 2015a: 90–92.

¹⁷ Jordánszky 1836: 136–140.

¹⁸ Boldizsár 1930.

¹⁹ Magyar 2011: I. 204.

4. kép. Szűz Mária gótikus kegyszobra a csíksomlyói kegytemplomban Magyar Zoltán fotója, 2009.

megöntözték, majd visszaüzentek a királynak, hogy a palánták megfagytak, mert Csíkszék klímája hideg.²⁰ Noha a folklórpárhuzamok számbavétele további kutatásokat igényel, úgy sejtjük, hogy ez utóbb említett monda (is) jellegzetes vándortörténet, olyan narratívum, amely valószínűleg a pünkösdi búcsú mára klasszikussá vált eredethagyományával egyidejű, sőt kronológiailag talán meg is előzi azt. Míg azonban ez a történet az utóbbi két-három évszázadban már csakis a székelyföldi katolikusok körében terjedt, az 1567. évi győzelem emléke túlnyúlt a Székelyföld

határain. Noha ebben a különféle újabb keletű olvasmányoknak, egyházi prédikációknak, értelmiségi körből származó információknak meghatározó volt a szerepe,²¹ a 19. századtól mint hitelesnek tekintett történelmi adat párhuzamosan a szájhagyományban is széleskörűen ismertté vált, s ma már ha a folklórgyűjtő ha Erdély katolikusok lakta közösségeiben Csíksomlyó nevezetességeire rákérdez, a válaszok között többnyire e mára kanonizálódott eredettörténet is ott szerepel.

A csíksomlyói legendák középpontjában azonban mindenekelőtt Szűz Mária szobra áll, az a gótikus kegyszobor, amely már több évszázada ott magasodik a kegytemplom szentélyében (4. kép), és amelynek mondái alighanem a szobor elkészültével, illetve Csíksomlyóra kerülésével közel egyidősek lehetnek. A Losteiner által feljegyzett legendás hagyomány szerint a szobor az égből szállt alá, hogy Csíkot megoltalmazza.²² Ugyancsak egyházi forrást sejtet a magyarországi szentegyházak mondáit publikáló Latkóczy Mihály értesülése, miszerint a kolostor főnöke álmában látta meg a kegy-szobrot, amit aztán másnap a templom főoltárán talált.²³ Csak a gyimesi és moldvai csángó folklórból ismert az a változat, hogy a szobor a földből egy gyönyörű lilium kikapálását követően került elő.²⁴

Azt a szintén múlt kódébe vesző alapítási hagyományt, miszerint a szobor Moldvából került jelenlegi helyére, Moldvában általánosan, szórványosan pedig a Gyimeseken is ismerik.²⁵ E kegytárgy keletkezésének helyét és időpontját illetően máig számtalan hipotézis kering, a legvalószínűbb, hogy több más csíki szárnyas oltárhoz hasonlóan ez is egy a 16. század első felében Csíksomlyón működő műhely alkotásaként készült el.²⁶

²⁰ Kozma 1983: 46.; Simén 1999: 135.; Magyar 2011: I. 156. A monda bukovinai változatát lásd: Bosnyák 1993: 41–42.

²¹ Tánczos 1991: 141.

²² Orbán 1869: II. 15.; Latkóczy 1898: 146–147.; Mohay 2015a: 86.

²³ Latkóczy 1898: 149–150.

²⁴ Tánczos 1991: 138.; Gál – Molnár 1999: 107–108.; Magyar 2003: 257, 691.

²⁵ Tánczos 1991: 138–140.; Magyar 2003: 691.; 2011: II. 512–513.

²⁶ Radocsay 1967: 129.

A román Nicolae Iorga nyomán, ám a moldvai szájhagyománytól korántsem független eredethagyomány szerint azonban az 1510-ben Bákóban is megtelepedett ferencesekkel lehet összefüggésben, s a kolostor 1574-es felégetését megelőzően került (vissza?) Csíksomlyóra.²⁷ Tánczos Vilmoshoz hasonlóan magam is úgy vélem, hogy a kegyszobor moldvai eredete magyarázhatná mind a csángó mondákat, mind pedig a csángóság erős ragaszkodását a somlyói Szűzanyához,²⁸ valamelyest analóg módon arra, amit Orbán Balázs említ, miszerint a harangok Bákóba szállításának hagyományára „nagyon sok helyt” rálelt a Székelyföldön.²⁹ Allítani azonban nem állítom, kivált azért nem, mert számunkra e hagyomány is mint folklóralkotás az igazán érdekes.

Számos mondaszövegben e moldvai származáshagyomány összekapcsolódik az alapítási legendák egyik nemzetközileg elterjedt motívumával, a kegyszobor (másutt sokszor: kegykép) megnehezedésének csodájával: a szobor szállítói/elrablói hiába próbálkoznak bármivel, egy adott pontnál tovább (esetünkben ez Csíksomlyó határa, illetve a Nagyerdő mint Csík nyugati határa) nem tudják vinni a kegytárgyat. Jelenlegi ismereteink szerint manapság ez a kegyszoborról szóló legelterjedtebb, mondhatni legnépszerűbb monda,³⁰ amely rokonságot mutat azzal a típussal, ami e hagyománykörben ugyancsak ismert, ám amit csak néhány szövegváltozat képvisel: a szobrot ugyan elhurcolják, ám az mindig visszaszáll eredeti helyére.³¹

Több mondában hasonlóképpen az a nemzetközi legenda toposz jelenik meg, miszerint a Szűzanya szobra sérthetetlen: noha fából van, azt nem fogja a tűz, bár a kolostor leég, a szobor mégis épen marad. E hagyomány már a Losteiner-, valamint a Jordánszky-féle leírásban is szerepel.³²

Rokonságban vannak ezzel a gondolkörrel azok a más kegyhelyek, kegytárgyak legendáinak is részét képező bűn és bűnhődés típusú történetek, melyek arról szólnak, hogy a szent hely, a kegyszobor, kegykép, oltáriszentség stb. megsértőit isteni büntetés éri. A csíki és gyimesi mondákban ezt a negatív szerepet – rímelve a történelmi előzményekre – általában a Csíksomlyóra törő tatárok töltik be. Losteiner Leonárd több ilyen csodás történetet is leír kéziratos műveiben.³³ E mondák leggyakoribb motívuma, hogy a szobrot elpusztítani akaró tatár katona holtan esik össze, vagy mikor ráemeli a fegyverét, a keze megbénul.³⁴ E monda egy elterjedt altípusa szerint a szobor arcán

²⁷ E hagyomány első ízben a 19. század közepén tűnik fel a forrásokban (Erős 1852: 13.), az azonban nem állapítható meg a ferences szerző feljegyzéséből, hogy az adott helyen korabeli folklórhagyományt, illetve tudományos hipotézist rögzít-e.

²⁸ Tánczos 1991: 140.; 1997: 154.

²⁹ Orbán 1868: I. 106. Ugyanő tesz említést arról a rokon helyi mondáról, miszerint a csíkmenásági szárnyas oltár Mária-képe a holtövényi szász templomból a reformációkor került a Székelyföldre (Orbán 1873: VI. 429.).

³⁰ Lásd: Magyar 2003: 691–693. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy ez a narratívátípus Losteiner feljegyzései között még nem szerepel.

³¹ Bosnyák 2001: 170.; Magyar 2003: 693–694.

³² Mohay 2015a: 98.; Jordánszky 1836: 139.

³³ A kivonatot lásd Orbán 1869: II. 15.; Endes Miklós kézírata (OSZK Kézirattára Fol. Hung. 2101). A 19. század elején íródott magyar nyelvű kéziratban: Mohay 2015a: 96–97.

³⁴ A kegyszoborral kapcsolatos isteni büntetésről 20. századi példák is ismertek: Bosnyák 1982: 101.; Magyar 2003: 696.

látható horzsolásszerű sérülés a tatár vezér kardjától eredeztethető, és isteni jelként értelmezhető, hogy azt később semmiféle módon nem lehetett kijavítani.³⁵

A kegyszoborral kapcsolatos mondák egy további csoportja a szobor által a hívek, zarándokok számára tolmácsolt jelekről, cselekvésekről számol be. Kivált a 18–19. századra visszamenő folklórhagyományok jellemzője, hogy a szobor arcának elváltozásait (elszomorodását) a szemlélő többnyire hamarosan bekövetkező tragikus események előjeleként értelmezte.³⁶ Bár a 18. században élt rendi krónikás is megemlíti,³⁷ kivált a 20. századi gyűjtések népszerű folklóreleme az, hogy a Szűzanya szobrát könnyezni látták.³⁸

Mária arcának megvilágosodását hasonlóképpen több csodatörténet említi,³⁹ ritkábban olyan formában is, hogy a kegyszobor feje fölött fénylő csillag tündökölt.⁴⁰ A kegyszoborral kapcsolatos legendák egy további csoportja annak makulátlan voltát hangsúlyozza: minden körülmények között szép és tiszta marad, nem ül meg rajta a por, így aztán sohasem kell leporolni.⁴¹ Egy kortárs gyűjtésben arról olvashatunk, hogy Mária arckifejezéséhez hasonlóan a haja színe is változik: tavasszal besötétül, ősszel pedig megszürkül. Hasonló csodás jelenségek fűződnek Mária arcához, szeméhez is a recens folklórszövegek tanúsága szerint: tekintetével követi a kegytemplomba érkezőt, s ha az illető jó ember, mosolyra derül, ha pedig bűnös, akkor a nézése szomorúvá válik, elkomorul.⁴² P. Boros Fortunát több egyházi tanúvallomást is megemlít annak igazolására, hogy a bűnösök nem állhattak meg a szobor előtt, mert nem tudták elviselni a Szűzanya tekintetét.⁴³ További – szórványos – adatok a kegyszobrot cselekvő szituációban ábrázolják: egy Losteiner által feljegyzett hagyomány szerint Mária egy ízben beszélt is a hívekhez,⁴⁴ míg a ponyvai hatást mutató *A bohóc ajándéka* típusú történetben az szerepel, hogy Mária lehajolt és átölelte a neki szívbeli ajándékot hozó személyt.⁴⁵

Külön csoportját képezik a csíksomlyói kegyhely legendakörének a segítő Mária eszmekörébe sorolható folklórszövegek. Lényegében már a pünkösdi búcsú eredettörténete is ilyen, hasonlóképpen mindazon mondákhoz, melyek a tatároktól való megszabadulást tulajdonítják a Szűzanyának (kivált az 1694. évi tatár betöréssel összefüggésben). Valójában ez az a mirákulumcsoport, amely 1798-ban Batthány Ignác püspöksége idején a kegyszobor csodássá nyilvánításához, egyházi kanonizáláshoz vezetett.

³⁵ Mohay 2015a: 103, 129. (Losteiner Leonárd kézírata, 1810–1815); Magyar 2003: 694–697. Távoli analógia bár, de a Szatmár megyei Ákos Árpád-kori templomáról is az a hagyomány, hogy annak téglafalát semmiféle módon nem lehet bevakolni.

³⁶ Orbán 1869: II. 15.; P. Boros 1994: 67, 71.; Mohay 2015: 102. (Losteiner Leonárd feljegyzései).

³⁷ Mohay 2015a: 99, 103–104.

³⁸ Kozma 1983: 39, 42.; Bosnyák 2001: 169.; Magyar 2005: 122.

³⁹ Mohay 2015a: 100, 103, 125, 128. (Losteiner Leonárd kézírata, 1810–1815).

⁴⁰ Mohay 2015a: 102.

⁴¹ Mohay 2015a: 128.

⁴² Mohay 2015a: 98–99, 129.

⁴³ P. Boros 1994: 71.

⁴⁴ Orbán 1869: II. 15.

⁴⁵ Dobos 1984: 18.; Magyar 2003: 703. Típuszáma a megjelenés előtt álló *Magyar történeti mondák katalógusában*: MZ V. C 40.6. E narratív típus közeli párhuzama a magyar és nemzetközi meseanyagból is ismert: ATU/MNK 827. A Pious Innocent Man Knows Nothing of God/Az árkot ugráló fiú.

5. kép. Offerek a csíksomlyói kegytemplom szentélyének falán. Magyar Zoltán fotója, 2009.

6. kép. Fákra, bokrokra, keresztre aggatott fogadalmi rongyak az oroszhegyi Urusos kútnál. Magyar Zoltán fotója.

A Bárh János által megtalált és közzétett 1784. évi egyházi vizsgálat tanúkihallgatásaiból egy 18. század közepén-végén már Csíkban, sőt Erdélyben általánosan csodatevőnek tartott kultusztárgy képe rajzolódik ki. E korabeli memoratok társadalomnéprajzi és folklorisztikai vizsgálatát a dokumentum közreadója monografikus igénnyel megtette, ezért e forráskiadványhoz irányítjuk az olvasót.⁴⁶ Szükséges azonban jelezni, hogy az 1784. évi tanúvallomások jegyzéke korántsem előzmény nélküli: csodás gyógyulások és más imameghallgatások esetei (5. kép) más forrásokban – elsősorban Losteiner kézírataiban – már a megelőző évtizedekben is számon tartattak,⁴⁷ és e csodatörténetek száma 1784 óta is tovább gyarapodott, még a 21. század elején is a legendakör leginkább dinamikus részét képezve. A tematikailag e körbe sorolható mondák száma mára a százat is meghaladja, melyek közül egy szűk körű, ám a középkori mirákulumokban is kiemelt jelentőségű szövegcsoporthoz⁴⁸ kívánok utalni, mindazon csodatörténetekre, amelyek nem pusztán gyógyulásra, hanem halottak feltámadására utalnak (Mária égi közbenjárása által).⁴⁹

A Kissomlyó egyházi építményei kapcsán már szó esett arról, hogy a kegyhely szakrális aurája a helyi mondák tekintetében túlterjedt a kegytemplomon. E példák sora tovább bővíthető: az animizmus világához közelít és a magyar fa- és erdőkultuszhoz⁵⁰ is beszédes adalék Wlislöck Henrik 19. század végi adata arról, hogy Csíksomlyó közelében van egy messze földön híres fa, amely „szent fára” ruhadarabokat aggat-

⁴⁶ Bárh 2000.

⁴⁷ Esterházy 1696: 130.; P. Kunits 1731: 54.; P. Boros 1994: 71–73.; Mohay 2015a: 104–122; 2015b: 635–639.

⁴⁸ Lásd Magyar 2010: 132. Nemzetközi típuszáma: Mot. D1865. – Thompson 1955–1958.

⁴⁹ Orbán 1869: II. 15.; P. Boros 1994: 73.; Bárh 2000: 37.; Mohay 2015a: 109–110.

⁵⁰ Lásd Ferenczi 1960.

7. kép. A moldvai csángók pünkösdi hajnali „napbanézése” Csíksomlyón. Harangozó Imre fotója, 1988.

nak mindazon bűcsújárók, akik valamely betegségből akarnak meggyógyulni.⁵¹ A ruhadarabok Mária szobrához érintésének szokása még napjaink bűcsújárai körében is megfigyelhető, hasonlóképpen ahhoz, hogy sokan a kegytemplom környékén talált egyes füveket, gyökereket, ágakat is gyógyító erejűnek, szentelményi erővel bírónak tartják.⁵² Kakas Zoltán egy esztelneki gyűjtésében a szent helyen szedett kavicsokról esik szó, melyek szentelményi erejüket a néphit szerint annak köszönhetik, hogy azokat angyalok lába taposta,⁵³ más régóta különös tisztelettel övezett kövek pedig még a kegytemplomba és a Salvator-kápolnába is bekerültek: a kultuszhely évezredes folytonosságának érzékeltetése végett.⁵⁴

Szintén egy kő, illetve kőcsoport ihlette azt az idősebb bűcsújárók körében még széleskörűen ismert mondát, amely valójában egy Csíksomlyóra (a Nagysomlyó hegyére) lokalizált bűn és bűnhődés típusú történet: egy asszony Úrszínéváltozása napján is szőtt, amiért Isten kővé változtatta. E különös formájú szikla, az ún. „köösztováta” a 20. század közepéig valóban látható volt a hegyen, s a bűcsúsok is előszeretettel felkeresték – ma már azonban nincs meg: elpusztult vagy nyoma veszett.⁵⁵ Szintén a bűn és bűnhődés eszmekörébe sorolható az a moldvai csángóktól feljegyzett hagyomány, miszerint a „szent hegy” bűnös lélekkel (előzetes gyónás nélkül) megmászhatatlan.⁵⁶

A Kisasszony hegyéhez fűződik a moldvai csángók pünkösdi hajnali vallásos szokása, az ún. „napba nézése” is (7. kép). A bűcsújárók hite szerint ekkor a felkelő Napban a Szentlélek mutatkozik meg, többnyire galamb képében.⁵⁷ E látomások narratívumai szórványosan a gyimesi csángók körében is gyűjthetők,⁵⁸ s noha e szokás és hiedelem mára folklorisztikai kuriózumnak hat, hasonló szakrális szokáshagyomány számos dunántúli és felföldi településről is ismert, csak ott Kisasszony napjával és a hajnali fényben látni vélt Szűz Máriával összefüggésben.⁵⁹

⁵¹ Wlislocki 1895: 17. E hiedelem és rítus máig élő hagyománya figyelhető meg máig is a Csíksomlyótól mintegy félszáz kilométerre fekvő Oroszhegy határában az Urusos kút nevű forrásnál és hajdani bűcsújárárhelyen (6. kép). A téma általános irodalma: Wlislocki 1894.

⁵² Tánczos 1991: 154.

⁵³ Kakas 2000.

⁵⁴ Simén 1999: 132.

⁵⁵ E számos szövegváltozatban ismert monda néhány előfordulása: Orbán 1869: II. 22.; Kritsa 1887: 2.; Duka 1993: 41–42.; Magyar 2003: 281–283.; 2009: 270–271.

⁵⁶ Tánczos 1991: 149.

⁵⁷ Tánczos 1991: 153.; Barna 1993: 58.; Daczó Árpád Lukács 1997: 172.; Peti 2008: 151–161.; 2012: 145–161.; Keszeg–Peti–Pócs (szerk.) 2009: 126–132.

⁵⁸ Magyar 2003: 700–701.

⁵⁹ Bálint 1977: II. 269.

Szórványosan Csíksomlyó kapcsán is szerepelnek Mária látásáról, illetve Mária megjelenéséről szóló folklórszövegek,⁶⁰ ezek azonban a legendakör egészét tekintve nem szervesült hagyománynak, folklorisztikai értelemben tehát invariánsok tekinthetők. Mivel azonban egytől-egyig 20. századi feljegyzésű folklórszövegek, a kegyhely legendakörének egyik lehetséges továbbfejlődési irányát mutatják. A csodás gyógyulások és imameghallgatások napjainkban is népes és megújuló szövegcsoporthoz kívül ilyen történeti mondákká váltak a szovjet megszállókhoz fűzött 1944-es esetek, a Csíksomlyón csodás módon megtért, illetve Mária által megbüntetett kommunistákról szóló történetek, továbbá Márton Áron 1949-es csíksomlyói búcsús jelenlétének emléke,⁶¹ avagy a Salvator-kápolna mellé telepedett remetéről szállongó, mondákká formálódott népi elbeszélések. A legendakör továbbélését, lehetséges tematikai bővülését pedig a jövőben nem csupán a kegyhely össznemzeti szimbólummá válása, s évenkénti többszázazres látogatottsága segítheti elő, hanem – tán némiképp ambivalens módon – mindazon ösválláshívó, neopogány csoportok rendszeres jelenléte is, melyek körében a szakrális jellegű szimbolikus térfoglaláson túlmenően a paraliturgikus jelenlét mitologikus megalapozása is megfigyelhető.⁶²

Irodalom

BÁLINT Sándor

1977 *Ünnepi kalendárium I–II.* Budapest: Szent István Társulat.

BARNA Gábor

1993 Moldvai magyarok a csíksomlyói búcsún. In Halász Péter (szerk.): *„Mégfog vala apóm szokcor kezemtül...” Tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére.* 45–62. Budapest: Lakatos Demeter Egyesület.

BERNÁT László

1982 *Magyar népmesekatalógus 3. A magyar legendamesék típusai (AaTh 750–849).* Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport.

BÁRTH János

2000 *A vígasztaló Napbaöltözött Asszony. Csodás gyógyulások egyházi vizsgálata Csíksomlyón 1784-ben.* Szeged: Agapé Kiadó.

BOLDIZSÁR Dénes

1930 *A csíksomlyói pünköszt szombati búcsu eredete.* Dész: V. Roman könyvnyomdája.

BOROS Fortunát, P.

1994 *Csíksomlyó, a kegyhely.* (2. kiadás.) Csíkszereda: Pallas Akadémiai Kiadó.

BOSNYÁK Sándor

1982 *A gyimesvölgyi magyarok hitvilága.* In *Folklór Archivum* 14. 68–157. Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport.

1992 Az ördögök szabadon jártak. Száz gyimesvölgyi rege. *Örökség*, 1. 10–24.

⁶⁰ Lásd Salamon 1987: 175, 178.

⁶¹ Salamon 2013: 13–38.

⁶² A csíksomlyói újpogány jelenlétről lásd Ilyés 2014: 308–311.

- 1993 A magyarok krónikája napjaink szájhagyományában. *Örökség*, 2. 1–61.
- 2001 *1100 történeti monda*. Folklor Archívum 20. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézete.
- DACZÓ Árpád Lukács
- 1997 Napkelte-nézés Csíksomlyón. In S. Lackovits Emőke (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében II.* 168–173. Veszprém–Debrecen: Laczkó Dezső Múzeum.
- DOBOS Ilona
- 1984 *Egy folklórgyűjtő feljegyzései*. Budapest: Kozmosz Könyvek.
- DUKA János
- 1993 *Elsüllyedt kincs*. Bukarest: Kriterion Kiadó.
- ERŐS Ferenc Modeszt
- 1852 *A' Szűz Mária képe és pünkössti gyűlekezet Csik-Somlyón*. Brassó: Römer és Krammer Nyomda.
- ESTERHÁZY Pál
- 1696 *Mennyei Korona...* Nagy-Szombatban.
- FERENCZI Imre
- 1960 Az animizmus világa és a magyar erdőkultusz. *Műveltség és Hagyomány I–II.* 5–31. Budapest: Tankönyvkiadó.
- GÁL Péter József – MOLNÁR V. József:
- 1999 *Idvezlég, kegyelmes Szent László király, Magyarországnak édes oltalma*. Budapest: Örökség Könyvműhely.
- GYÖRGY József, P.
- 1930 *A ferencrendiek élete és működése Erdélyben*. Kolozsvár: Szent Bonaventura Nyomda.
- ILYÉS Zoltán
- 2014 Az emlékezés és a turisztikai élmény nemzetiesítése. In Feischmidt Margit et al. (szerk.): *Nemzet a mindennapokban. Az újnacionalizmus populáris kultúrája*. 290–340. Budapest: L' Harmattan – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- JORDÁNSZKY Elek
- 1836 *Magyar országban, 's az ahoz tartozó részekben lévő Böldegságos Szűz Mária kegyelem' képeinek rövid leírása*. Posenban: Belnay Nyomda.
- KAKAS Zoltán
- 2000 *Beszélő kövek*. (CD-ROM) Budapest: Független Ökológiai Központ Alapítvány.
- KESZEG Vilmos – PETI Lehel – PÓCS Éva (szerk.)
- 2009 *Álmok és látomások a 20–21. századból*. Budapest–Pécs: L'Harmattan Kiadó–PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék.
- KOVÁCS Gyárfás
- 1898 *Kath. Búcsújáró*. Szamosujvart: Szerzői kiadás.
- KOZMA Mária
- 1983 *Idővallató*. Bukarest: Kriterion Kiadó.
- KÖVÁRY László
- 1852 *Erdély régiségei*. Pest: Beimel–Kozma Nyomda.
- 1853 *Erdély földé ritkaságai*. Kolozsvár: Tilsch.
- 1857 *Száz történelmi rege*. Kolozsvár: Ev. Ref. Tanoda nyomda.
- 1866 *Erdély építészeti emlékei*. Kolozsvár: Ev. Ref. Kollégiumi Nyomda.

KRITSA Klára

1887 A szövő asszony. *Ungvári Közöny*, 26. 2.

KUNITS Ferenc, P.

1731 *Dacica Siculica...* Kolozsvár.

LATKÓCZY Mihály

1898 *Magyar szentegyházak regéi*. Budapest: Pallas Nyomda.

MAGYAR Zoltán

2000 *Szent István a néphagyományban*. Budapest. Osiris Kiadó.

2003 *A csángók mondavilága. Gyimesi csángó népmondák*. Magyar Népköltészet Tára III. Budapest: Balassi Kiadó.

2005 *Népmondák a Kis-Küküllő mentén*. Marosvásárhely: Mentor Kiadó.

2009 *Csinódi népköltészet. Az Úz-völgyi csángók folklórhagyománya*. Magyar Népköltészet Tára IX. Budapest: Balassi Kiadó.

2010 *Az Árpád-kori szentek legendái. Típus- és motívumindex*. Budapest: Kairosz Kiadó.

2011 *Erdélyi népmondák I–II*. Marosvásárhely: Mentor Kiadó.

MOHAY Tamás

2000 Egy ünnep alapjai. A csíksomlyói pünkösdi búcsú új megvilágításban. *Tabula*, 3. (2) 230–256.

2009 A csíksomlyói pünkösdi búcsújárás. Történet, eredet, hagyomány. Budapest: Nyitott könyv – L' Harmattan Kiadó.

2015a „Istennek kincses tárháza...” *P. Loseiner Leonárd kézírata Szűz Mária csíksomlyói kegyzobráról*. Csíksomlyó – Budapest: Csíksomlyói Ferences Kolostor – Szent István Társulat.

2015b Csodatörténetek Csíksomlyón. Magyar nyelvű elbeszélések Loseiner Leonárd kézíratos Cronológiájában. In: *Aranykapu. Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére* (Szerk.: JAKAB Albert Zsolt–KINDA István.) 633–643. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság.

ORBÁN Balázs

1868–1873 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismeii szempontból I–VI*. Pest-Budapest: Ráth Mór.

PESTY Frigyes

1864 Pesty Frigyes kézíratos helynévtára 1864-ből. In *Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára* Fol. Hung. 1114.

PETI Lehel

2008 *A moldvai csángók vallásossága. Hagományos világkép és modernizáció*. Budapest: Lucidus Kiadó.

2012 A moldvai csángók népi vallásosságának imagisztikus rítusai. Budapest: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

RADOCSAY Dénes

1967 *A középkori Magyarország faszobrai*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

SALAMON Anikó

1987 *Gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák*. Budapest: Gondolat Kiadó.

SALAMON József

2013 Márton Áron püspök és a gyimesiek 1949-ben. Gyimesbükk: magánkiadás.

SIMÉN Domokos

- 1999 A csíksomlyói búcsú folklorizálódott eredethagyományai. In Küllös Imola (szerk.): *Vallási Néprajz* 10. 129–138. Budapest: Református Egyház Teológiai Doktorok Kollégiuma.

SZABÓ Károly (szerk.)

- 1872 *Székely Oklevéltár* I. Kolozsvár: Demjén Imre Egyetemi Könyvtár Bizománya.

SENTIVÁNI Mihály

- 1986 *Gyaloglat Erdélyben*. Budapest: Európa Kiadó.

TÁNCZOS Vilmos

- 1991 Adatok a csíksomlyói kegyhely búcsújáró hagyományainak ismeretéhez. In Lackovits Emőke (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* I. 136–157. Veszprém: Laczkó Dezső Múzeum.
- 1997 A moldvai magyarok búcsúvezetői. In S. Lackovits Emőke (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* II. 148–167. Veszprém–Debrecen: Laczkó Dezső Múzeum –KLTE Néprajzi Tanszék.

THALY Kálmán

- 1861 *Székely-kürt. Erdélyi regék, mondák, balladák, és dalok*. Pest: Szerzői kiadás.

THOMPSON, Stith

- 1955–1958 *Motif-Index of Folk-Literature. A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Medieval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books and Local Legends* I–VI. Copenhagen: Rosenkilde and Bagger.

UTHER, Hans-Jörg

- 2004 *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography* I–III. FFC 284–286. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.

WLISLOCKI Henrik

- 1895 Die Lappenbäume im magyarischen Volksglauben. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft* XXV. 17–19. Wien.

Magyar Zoltán

Folklorista, PhD, MTA BTK Néprajztudományi Intézet

e-mail: magyarz@etnologia.mta.hu

Zoltán Magyar

Legends of the Csíksomlyó shrine

The author of the article summarizes the narrative traditions related to an eminent pilgrimage destination (Csíksomlyó, Șumuleu Ciuc in Romania) that has become a Hungarian national symbol by the end of the 20th century. Situated in the middle of *Ținutul Secuiesc*, Csíksomlyó, owing to its shrine and Franciscan monastery, has been a place of cult since the Middle Ages. In the sanctuary of the church there is a Gothic Blessed Virgin Mary statue. The major part of the legends are about miracles, miraculous recoveries and other types of wish fulfilment as a result of praying to the Blessed Virgin Mary. The most well-known part of the local narrative traditions is about the origin

of the pilgrimage to Csíksomlyó, but further narratives are formed about the immediate geographical area of the shrine (e. g. Kissomlyó as sacred hill) as well. The author of the article presents the historical layers, geographical dissemination and typological variety of local legends and other folklore traditions on the example of current folkloric phenomena, furthermore, he discusses the probable future trends of the sacred traditions related to shrine.